

Az egészségvédelem és szociális gondoskodás kezdetei

A kor színvonalán álló gyógyításban, orvoslásban, egészségügyi ellátásban ritkán részesültek a jobbágyfalvak lakói. Meglehetősen burjánzott azonban a népi gyógyászat, ami kiterjedt emberre, állatra, keveredett babonával és nemegyszer a boszorkányság vádjának indítóoka lett. A községbírói szervezet nem látott semmi kivetnivalót ebben a gyógyításban, annyira benne gyökerezett a népi kultúrában. Csak a XVIII. századtól kezdve, a tanult orvosok sokszor „szakmai féltékenységre” visszavezethető feljelentései nyomán ütközött össze a népi gyógyítás a „törvénnyel”. A tehetősebb falvak, mezővárosok a XVIII. század végétől kezdtek alkalmazni orvosokat. Bábákat már a XVIII. század közepétől, a megelőző időben a szüléseket a parasztasszonyok – ketten-hárman összefogva – egymás között vezették le.

A községbírói szervezet a községet terhelő munkában, kötelességteljesítésben megsérült embert gyógyíttatja, költségeit olykor fizeti és ha a vármegye parancsa szerint járt el a sérülést szenvedett, kéri a vármegyét, hogy a költségeket a község adójába tudja be. Ez történt a gödöllői bírák egyik emberével 1727-ben, aki parancsra elfogott egy híres rablót, eközben lőtt sebet kapott.

A lakosságot járványok tizedelték meg a XVII–XVIII. században is. Ezek ellen csak elkülönítéssel, karanténnal, házak beszögélesztéssel tudtak valamelyest védekezni. A bírói szervezetnek volt feladata a járvány felléptét azonnal jelenteni. A mogyoródi bíró ezt elmulasztotta, mert akkor a község gazdái nem járhattak volna a pesti piacokra, ezért a törvény szerint a bírót halálra ítélték.

A község elhalt tagjainak a „torára” régi szokás szerint a községi pénztárba a bírák nem csekély összeget adtak össze. A tor költségeire fordítandó pénz mértéke a halott társadalmi állásától függött. A legszegényebbek eltemetése – ilyenkor tor nem volt – egyenesen a községet terhelte. Természetesen a Szent Mihály lovának ára, karbantartása, amelyen a halottakat a házukbéli ravatalukról kihordták a temetőbe, az is a községbírói számadásban jelentkezett és az áso is, amellyel a „vermet” számukra megásták.

A községi elöljáróság széles körű tevékenységében már a XVIII. század második felében megtaláljuk az árva- és szegénygondozás elemeit is.

Horváth Lajos

A nemzetiségi érdekvédelem és a közigazgatás Békés és Csanád megyében¹

A magyarokkal a török uralom utáni újratelepítés óta együtt élő Békés és Csanád megyei szlovákok, németek, románok és szerbek által lakott települések 1849–1914 közötti történetéből kívánok kiemelni néhány jellemző (és hosszabb időn át érvényesülő) példát a téma fontosságának és sokszínűségének megvilágítására. Figyelmünket kifejezetten a *helyi önkormányzatokra* (mezővárosok, nagyközségek, községek) és az azokat a köznapi gyakorlatban megtestesítő alsó fokú igazgatásra érdemes koncentrálnunk. A nemzetiségi érdekképviseletnek és önzaggatásnak az egyes településeket a vármegye formájában összefogó „középsztintű” (hivatalos megnevezéssel: törvényhatósági) önkormányzat keretében inkább csak közvetett, a hatalmi és területi érdekekkel átszőtt, eltorzított lehetőségei voltak a tárgyalat hat és fél évtizedben.

Rövid áttekintésünket részint időrendi, másfelől pedig a példaként említett települések akkori lakosságának anyanyelv szerinti tagozódását követő rendszerbe célszerű foglalni. A vizsgálat két fő szempontja erősen összefonódik. A közjogi és államszervezési kérdések szerzővényéből mindössze annyit szükséges kiemelnünk, hogy az 1849 ősztől 1860 végéig terjedő Habsburg-neoabszolútizmus idején a mezővárosok, községek ügyeit az állami hivatalszervezet (megye, járás) vezetői által *kinevezett*, hivatásos tisztviselők és megbízhatósági alapon kinevezett tagokból álló testületek (előljáróságok, tanácsok, majd képviselő-testületek) intézték. A hatalomtól való függésük közvetlenül érvényesült: a kapott előnyök fejében személyükben is felelősek voltak a centralizált államszervezet rendelkezéseinek lokális végrehajtásáért. Az államhatalom alsó fokú szervezetének kiépítése, egyebek között a

¹A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencián, 1990 őszén elhangzott előadás átdolgozott szövege.

kinevezések során a felelős hivatalnokok ügyeltek arra, hogy az előjárók, tanácsosok, képviselő-testületi tagok sorában az anyanyelv szerinti tagozódás arányait kövessék. (A másik fontos szempont a vagyonosságban kifejezett „társadalmi” tekintély volt.) A Habsburg-neoabszolútizmus az 1850. évi népszámlálás során először mérte föl Magyarországon az anyanyelv szerinti megoszlást, együtt a vallásfelekezetek szerinti megoszlással. (Ez a sok településen hiányosan végrehajtott, modern szempontú népszámlálás a mi vidékünkön megbízható pontossággal és teljességgel készült el.) Az öszbirodalmi törekvések erősödése jegyében az 1857. évi népszámlálás alkalmával az anyanyelvi adatokat már fel sem vették, a távlati cél a német nyelvhasználat általánossá tétele volt. A közigazgatási gyakorlatban az alsó fokú szervek (város, község) esetében megmaradt a magyar nyelvű írásbeliség, középszinten (járás, megye) s attól felfelé a német nyelvű írásbeliséget szorgalmazták. 1854 és 1860 között az utóbbi túlnyomórészt meg is valósult. A nagy többségében szlovák anyanyelvű Békéscsaba és Szarvas mezővárosok belső ügyvitele az elmondottak tükrében magyar nyelven folyt tovább (mint 1848 előtt is már), magyarul jelentettek a városok fölött álló főszolgabíróhoz a járást irányító állami tisztviselők. A főszolgabíró azonban már németül jelentett a megyefőnököknek, a megyefőnök németül válaszolt a főszolgabírónak. A városok vagy magyar vagy német nyelven kapták meg a főszolgabírói utasításokat, válaszokat. Sajátos tükre a magyar reformkor és az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc szellemiségéhez való ragaszkodásnak, hogy a Békés és Csanád megyei mezővárosokban és községekben ott sem merült föl a magyar ügyviteli nyelv felváltása a némettel, szlovákkal vagy románnal, ahol annak a feltételei megvoltak. Sok esetben a nem magyar anyanyelvű egyházközségek jegyzőkönyvezési, levelezési gyakorlatában is ragaszkodtak az 1830-as évektől eléggé megszokott magyar nyelvűséghez. Az alsó fokú igazgatásban éppen úgy, mint az egyházi életben természetesen megmaradt a hagyományos és mindennapos nemzetiségi nyelvhasználat az *élőszavas gyakorlatban*, akár a pap és az egyes hívek, akár a közigazgatási tisztviselő és az egyes ügyfelek között, akár pedig az előjárósági üléseken, a képviselő-testületi, illetve az egyházi presbitériumi gyűléseken. Ugyanez érvényesült a bíraskodás során is a járásbíróságok és a megyei törvényszék előtt.

A centralizált államrendszer tehát a lakosság köznapi életében megszokott (családi körön kívüli) nyelvhasználatot tudomásul vette, csak a hatósági ügyvitel magasabb fokán kívánta meg a német nyelvet, akkor is csak az írásbeliségben.

A nemzetiségi érdekképviselő érvényre juttatására az önkormányzatokat alapelemeknek tekintő államrendszerben nyílt meg a népakaratot legalább jelentős részben tükröző törvényes lehetőség. Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezéssel létrehozott Habsburg-monarchiában a polgári jogokat nagyrészt biztosító *alkotmányos rendszert* sikerült kialakítani. Az egyik legfontosabb jogot, a *helyi választójogot*, s egyben az alsó fokú önkormányzatok jogkörét és lehetőségeit az 1914-ig tartó időszakban az 1871. évi első és az 1886. évi második községi törvény szabályozta. Ezek az alapjogszabályok – bár a végrehajtás során manipulálásra is lehetőséget adtak – az adott helyi viszonyoktól függően előnyösek, hátrányosak vagy igazságosak lehettek egy-egy nemzetiségi település vagy egy-egy nemzetiség szempontjából. A helyi önkormányzati választásoknál érvényes előírások szerint az szavazhatott a 24. életévüket betöltött férfiak közül, aki *helyi „illetőséggel”* (azaz helyi származással, többéves helyben lakással vagy külön díj lefizetése útján szerzett befogadási határozattal) rendelkezett, továbbá vagyona vagy jövedelme alapján *helyi adót* fizetett. Ezeknek a korlátoknak volt bizonyos antiszociális töltése, de a nemzetiségeket külön nem sújtotta, hiszen a tartósan letelepedett szegényebb kézműiparosoknak, a csupán kis házzal rendelkező, de föld nélküli napszámosok nagyobb részének is módot adtak a helyi választásokban való részvételre. A századforduló táján a 12 ezer lakosú és magyar–szerb–román lakosságú Battonya mezővárosban ilyen alapon több mint kétezer embernek volt helyi szavazójogosultsága, azaz a felnőtt férfiak körülbelül felének.

A helyi szavazók azonban csak a település önkormányzatát megtestesítő képviselő-testület egyik felét választhatták meg, öt esztendőre szóló megbízatással. A képviselő-testület másik fele a községben vagy mezővárosban élő *legnagyobb adófizetők*, azaz a legvagyonosabbak, illetve a legmagasabb jövedelműek évente megállapított sorrendje alapján, mintegy automatikusan állt össze. (Ez utóbbiakat nevezték a képviselő-testület „virilis” tagjainak.) A legnagyobb adófizetők jelenléte a társadalmi rend fenntartásában legjobban érdekelt, szűkebb körű helyi csoportok, akár egyes rétegek, nagybirtokosok közvetlen beleszólását, befolyását garantálta. Akár Békéscsaba, akár Szarvas, akár Battonya, akár a szlovák–német–magyar lakosságú Mezőberény legnagyobb adófizetőinek jegyzékét vizsgáljuk, szembeűnő a fő

tanulmány: sok közöttük a más kötődésű ember, a távol élő földbirtokos, a rövid idővel korábban betelepített vállalkozó, az ún. szabad foglalkozású és bevándorolt értelmiségi (ügyvéd, orvos) és más szakember. A legtöbb adót fizetők között a nemzetiségi tradíciókon felülmúló aránya nemegyszer alul volt az ötven százalékon. Ez természetesen a szabad versenyre épült gazdasági élet által megkívánt társadalmi mobilitás egyfajta tükröképe is volt.

A helyi önkormányzatokat kifejező képviselő-testületek évenkénti 4–6 (kivételesen 6–8) összejövetelén született döntéseket megelőző vitákban, s magukban a határozatokban, a szavazatok megosztásában általában jól kimutatható a nemzetiségi csoportok, illetve érdekek sikeres vagy sikertelen érvényesülése. Az asszimiláció természetes hatása, az iskolázás kisugárzása, a magyar nyelv közvetítő szerepének igen jelentős érvényesülése a konkrét ügyekben – az egyes felszólalásokban vagy szavazatokban – mérlegelhető. Másfelől pregnánsan megnyilvánzott, legtöbbször a nemzetiségi kultúra és nyelv megőrzésében alapvető szerepet betöltő egyházak tisztségviselői vagy a velük azonos álláspontot elfoglalók véleményében vagy szavazataiban, a nemzetiségi érdekek megfogalmazása és képviselése. Békéscsabán, Szarvason, Tótkomlóson többé-kevésbé kirajzolható a képviselő-testületen belül a századforduló előtt és után is az evangélikus kötődésű, egyes kérdésekben állandó szlovák „lobby”. Mezőberényben a németek, Battonyán a szerbek, Gyulán szintén a németek szerveződtek laza testületi csoporttá, néhány tájékozott és mozgékony „szóvivő” körül.

A helyi ügyek mindennapos tömegét, köztük lényeges kérdéseket is eldöntő és hetente ülésező testületek, a *községi elöljáróságok*, mezővárosi tanácsok 10–14 tagjának, köztük az egyes funkciók (bíró, törvénybíró, községgazda stb.) betöltőinek személye a közlakosság szempontjából fontosabb volt, mint a képviselő-testület. A nemzetiségi lakosság is ezekkel találkozott, ha az önkormányzati igazgatással kapcsolatba került. Miután az állami igazgatási feladatok (pl. adóbeszedés) intézése is az alsó fokú igazgatás keretében történt, a bíró, a főjegyző, az adóügyi jegyző, az árvagyám és a többiek a hatalom megtestesítői lettek a lakosság szemében. De olyan megtestesítői, akiknek a személyét bizonyos mértékben megválaszthatta, véleményével kijelölhette a szavazójogosult és részben még a nem szavazójogosult nép is. Ennek a felismerésnek a jegyében – az 1848 előtt már nem egy településen követett gyakorlatot folytatva – a vegyes lakosságú mezővárosokban hagyományá, helyi szokásjoggá alakult a közvetlen önkormányzati vezetők rendszerbe foglalt *váltogatása*. Battonyán a kiegyezéskor újra elfogadták, hogy a tisztségeket (a bírótól az elöljáróságot alkotó esküdtekig) a „magyarok” és a „görögkeleti vallásúak” (azaz szerbek és románok) minden választásnál kötelező váltogatásával kell elosztani. Ezt a gyakorlatot 1869-ig követték, amikor megpróbálkoztak a nemzetiségi és vallási elv mellőzésével. Nem sikerült. Sok vizsály után 1875-ben visszatértek a régi és bevált váltogatáshoz. Mezőberényben a bíró, a törvénybíró és a községgazda személyét osztották meg a háromnyelvű lakosságot követve. Az 1870-es években az elöljáróság egészen belül a három harmad szerinti arányt következetesen érvényesítették. Az írásbeli nyelvhasználat a kiegyezés után még inkább elszakadt az előszavas közigazgatási eljárástól. A jegyző vagy más tisztviselő az ügyfél által szívesebben használt és jobban értett nyelven tárgyalt, de mindent magyarul foglalt írásba. E gyakorlat következménye volt, hogy a nemzetiségi szókincsében a hivatali nyelvben használt fogalmakat magyar szavak átvételével jelölték.

A protestáns egyházi önkormányzatban a nemzetiségi anyanyelvhasználat 1914-ig általános és természetes maradt, éppúgy mint az egyházi szertartások során vagy a hitoktatásban. Ezt az körülmény is elősegítette, hogy az 1870-es évektől mind jelentősebb arányú lett a nemzetiségi „saját termelésű”, saját köréből való értelmisége. Elsősorban az egyházi alkalmazásban álló lelkészek és tanítók, de ugyanúgy a városi, községi, megyei közigazgatási tisztviselők, s nem kevésbé az ún. szabad foglalkozású értelmiségiek (ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek, újságírók stb.) körében is. A nemzetiségi nyelvet anyanyelvnek valló, de a magyar (sőt a németet is általában) jól beszélő, kétnyelvű értelmiség mellett a kereskedők, kisiparosok között is általánossá vált a kétnyelvűség a századforduló tájára. Az alsó fokú igazgatásban és az önkormányzatban a nemzetiségi kapcsolati érzékenységek és érdekvédelem az erősödő kétnyelvűség időszakában is megmaradt, de áttételesebb, közvetetebb formákban jutott kifejezésre. A származástudat, a családi és lokálpatrióta tradíció, a vallási közösségek szerinti tagolódás, az egyes településeken belüli nagyobb részeket tükröző csoportok fellépése, véleménye az első világháború idejéig alapvető maradt a helyi közéletben, a vezetésben.

Úgy gondolom, az önkormányzati és igazgatási szerveződések jogszabályok szerinti vagy a szokásjoggá emelkedett tradíciókat követő (sok jellemző helyi színnel rendelkező)

funkcionálásának történeti vizsgálata aligha nélkülözhető a nemzetiségi identitás tartalmának és kifejeződési formáinak tudományos feltárásánál. A történetiséget vezérszempontnak tekintő elemzések számos tanulsága jól kamatoztatható a mai útkeresések során is.

Szabó Ferenc

Főispáni beiktatás Békés megyében, 1842¹

A reformkori Békés vármegye szilárdan ellenzéki megyének számított. Az 1832–1836-os országgyűlés berekesztése után a kormányzat itt is elérkezettnek látta az időt, hogy ezen változtasson. 1836. május 22-én éjjel, Gyulán katonák törtek rá és letartóztatták a radikális gondolkodású Tormásy Jánost, az országgyűlési ifjúság társalkodási egyletének tagját, aki egyben Szombathelyi Antal békési követ országgyűlési írnoka volt. Ezzel párhuzamosan az erélytelennek tartott Lánczy Józsefet, főispáni címét meghagyva, félreállították és Aczél Antal személyében főispáni helytartót neveztek ki a megye megrendszabályozására.

Az erőszak és a főispáni helytartó kinevezése azonban nem hogy lecsendesíteni nem tudta a békésieket, de még inkább felkorbácsolta az indulatokat. A hosszú és változó kimenetelű politikai csatározásokból végül a megye került ki győztesen. A kormányzat, az erőszak kudarcát belátva Aczél Tamást menesztette és 1841. szeptember 16-án nagykárolyi gr. Károlyi Györgyöt nevezte ki főispánná.

A megyében érthetően nagy volt az öröm, hiszen Károlyi nemcsak egy megyei birtokos volt, aki apja, néhai Károlyi József örökébe lépett, de az ország kevés számú liberális, ellenzéki főnemeseinek egyike is. J. A. Blackwell, a bécsi angol nagykövet magyarországi megbízottja 1844. április 5-i jelentésében, a kormánnyal kapcsolatban álló főnemeseik közül Károlyit mindössze másodmagával sorolta az ellenzékiek közé!² Károlyi, aki Széchenyi és Wesselényi jó barátja, Batthyány Lajos sógora volt, tekintélyét – vagyonán kívül – annak köszönhette, hogy szinte egyetlen, a polgári fejlődést előmozdító vállalkozás támogatását sem mulasztotta el. Többek között a lóverseny, a Nemzeti Kaszinó és az Akadémia alapítói közé tartozott. 1830-ban Szatmár megye országgyűlési követeként országos hírt szerzett magának liberális állásfoglalásaival. 1839 óta pedig az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elnöki tisztét is betöltötte. Maga Károlyi nem lelkesedett túlságosan a kormányzati hivatalokért, s ha mégis, úgy családi okokból inkább szatmári főispán szeretett volna lenni, de erre várnia kellett a forradalomig.

Az 1839. évi csongrádi főispán-helyettesi beiktatásán még némi ellentmondást is érezhetett az elvei és a hivatalviselésé között, mert szükségesnek vélte bizonygatni, hogy addigi szabadelvű pályáját összeegyeztethetőnek tartja a kormányzati megbízatással.³ Az 1840-es évekre azonban Károlyi, akit Wesselényi tragikus sorsa óvatosságra intett, Kossuth Pesti Hírlapja pedig egyenesen megriasztott, teljesen Széchenyi politikai vonalához csatlakozva (aki a kormányzatot igyekezett megnyerni vállalkozásai támogatásához), arra a meggyőződésre jutott, hogy: „...közhivatal, különösen pedig megyei hivatalt viselni... annyit teszen, mint a köz-jólet s boldogulás előmozdításában venni részt”⁴ –, azaz a főispáni hivatalt kötelességteljesítésként fogta fel.

A fogadtatás

Békés megye közönsége sem pénzt, sem fáradságot nem kímélve lelkesedéssel készült a beiktatásra, hiszen oly régen várt már egy ilyen alkalomra. (Annak idején Aczél Tamást fagyos csend fogadta a megyeszékhelyen.) A kinevezést tudató királyi leirat kézhezvételekor

¹Békés megye reformkori történetéről: *Dr. Karácsonyi János*: Békés vármegye története. I. k. 1896. – A főispáni beiktatásról: *dr. Scherer Ferenc*: Gyula város története I–II. Gyula, 1938. I. 466–473. old. Beszámolt róla a Regélő 1842. V. 19. és 1843. XI. 23. száma és a Békés megye örömmünnepe... Buda, 1842. című kötet.

²J. A. Blackwell: Magyarországi küldetési 1843–1851. Bp., Európa, 1989. 50–53. old.

³Bárfay László naplójából. Vál.: *Jenei Ferenc*. PIM, Bp., 1969. 105. old. (1839. III. 30.)

⁴Békés megye örömmünnepe i. m. I. jegyzetben 72. old.